

Ένατη Ετήσια Διάλεξη προς τιμήν του Νίκου Πουλαντζά

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΗΣΟΣ – Π. ΚΑΠΟΛΑ
Σαρρή 14, 105 53 Athens
τηλ./φαξ: 210 3250058
e-mail: info@nissos.gr
www.nissos.gr

Διεύθυνση εκδόσεων: Πόλα Καπόλα
Επιστημονική διεύθυνση: Γεράσιμος Κουζέλης

Το Ινστιτούτο Νίκος Πουланτζάς έχει θεσμοθετήσει από το 2007, την *Ετήσια Διάλεξη προς τιμήν του Νίκου Πουλαντζά*, στην οποία διακεκριμένες προσωπικότητες από διάφορες χώρες αναπτύσσουν διάφορα θέματα του ενδιαφέροντός τους, που συνδέουν τη θεωρία με την, υπό την ευρεία έννοια, πολιτική πρακτική.

© 2016 Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς

Διόρθωση: Θανάσης Λάγιος, Βαγγία Λυσικάτου
Εκτύπωση: Κέντρο Γρήγορης Εκτύπωσης

ISBN 978-960-589-044-5

Γουέντι Μπράουν

Ο νεοφιλελευθερισμός
ενάντια στη δημοκρατία
Δέκα θέσεις

Ένατη Ετήσια Διάλεξη προς τιμήν
του Νίκου Πουλιαντζά, 1 Δεκεμβρίου 2015

Μετάφραση:
Αιμιλία Κουκούμα

Επιμέλεια:
Αθηνά Αθανασίου

νήσος | Ινστιτούτο Νίκος Πουλιαντζάς | transform! europe

ΑΘΗΝΑ 2016

Η Γουέντι Μπράουν είναι καθηγήτρια Πολιτικής Θεωρίας στο Πανεπιστήμιο Μπέρκλεϋ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αθηνά Αθανασίου*

Αγαπητές φίλες και αγαπητοί φίλοι,

Είναι ιδιαίτερη χαρά και τιμή να υποδεχόμαστε σήμερα στην Αθήνα και στο Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς μια κορυφαία εκπρόσωπο της ριζοσπαστικής πολιτικής θεωρίας του καιρού μας, την Γουέντι Μπράουν, καθηγήτρια Πολιτικής Θεωρίας στο Πανεπιστήμιο Μπέκλεϋ των ΗΠΑ.

Τα τελευταία είκοσι περίπου χρόνια, το έργο της Γουέντι Μπράουν μας έχει προσφέρει ένα ευρύ φάσμα θεωρητικών επεξεργασιών που επιδρούν με τρόπο ουσιαστικά ανανεωτικό στη σύγχρονη αριστερή πολιτική σκέψη και πράξη. Ο πολιτικός στοχασμός της για τις σύγχρονες μορφές κυριαρχίας, υποκειμενοποίησης και αντίστασης είναι βαθιά επίκαιρος και επιδραστικός – όχι με την έννοια του συγκυριακού συρμού, αλλά με την έννοια της διαλεκτικής του τοποθέτησης τόσο μέσα στα αιτήματα του παρόντος όσο και ως καίρια αντίσταση στην κανονιστική επικαιρότητά του.

Στο έργο της, η μαρξιστική κριτική του καπιταλισμού συναντά τη θεώρηση του Μισέλ Φουκώ για την κυβερνολογική, οικοδομώ-

* Η Αθηνά Αθανασίου είναι αναπληρώτρια καθηγήτρια Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

ντας μια νέα κριτική σύνθεση πέρα από κληρονομημένες βεβαιότητες. Αν ο Φουκώ επιχειρήσει να διευρύνει τη μαρξιστική κριτική στην πολιτική οικονομία με μια κριτική της πολιτικής ανατομίας και της δυνατότητάς της να συγκροτεί υποκείμενα, η ανάλυση της Μπράουν πραγματεύεται κριτικά τη διαβρωτική επίδραση της νεοφιλελεύθερης ορθολογικότητας στο δημοκρατικό φαντασιακό και στις πολλαπλές συνάψεις του πολιτικού, προσφέροντάς μας ένα μοναδικά διορατικό πλαίσιο για την κριτική κατανόηση της αμήχανης και ανήσυχης σχέσης μεταξύ δημοκρατίας και καπιταλισμού.

Το κριτικό και οραματικό πνεύμα διαπερνούν το συνολικό της έργο. Στο *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity* [Καταστάσεις τραυματισμού: Εξουσία και ελευθερία στην ύστερη νεωτερικότητα] (1995), έθεσε το ερώτημα αν, υπό ποιους όρους και με τι κόστος η πολιτική της ταυτότητας μπορεί να συμβάλει στην άρση ιστορικών πολιτικών αδικιών, δεδομένου ότι η πρόσδεση στους νομικούς κώδικες της ταυτότητας διατρέχει τον κίνδυνο να καθηλώσει περαιτέρω τα εμπλεκόμενα υποκείμενα στα ελεγχόμενα από την κυρίαρχη εξουσία όρια της τραυματισμένης ταυτότητας.

Σημαντική διάσταση της κριτικής της γνώσης και της πολιτικής της υποκειμενοποίησης που προωθεί η Μπράουν είναι η κριτική στον φιλελεύθερο λόγο της ανεκτικότητας, όπως αναπτύσσεται στο βιβλίο της *Regulating Aversion: Tolerance in the Age of Identity and Empire* [Ρυθμίζοντας την αποστροφή: Η ανεκτικότητα στην εποχή της ταυτότητας και της αυτοκρατορίας] (2004). Ως μηχανισμός υποκειμενοποίησης στα συμφραζόμενα της αποικιακής, μετααποικιακής, φιλελεύθερης και καπιταλιστικής ιστορίας, η «ανεκτικότητα» δεν συνιστά ανέμελη κατάφαση της διαφοράς, αλλά αναδιατύπωση και ρύθμιση της αποστροφής, που παράγει και επιτρέπει *υπό όρους* το απειλητικά ανοίκειο, μετατρέποντάς το σε μια ιδιωτική, ατομική και α-πολιτική ταυτότητα ή/και διαφορά.

Έτσι, η Γουέντι Μπράουν ανοίγει έναν δρόμο για την κριτική κατανόηση της αφομοιωτικής λογικής της μεταπολιτικής συνθήκης. Σε άλλο έργο της, θέτοντας το ερώτημα αν η πράξη της κριτικής ανήκει παραδειγματικά ή και αποκλειστικά στη δικαιοδοσία της εκκοσμικευμένης φιλελεύθερης δημοκρατίας, αποδομεί τις συμβατικές εννοιολογήσεις της φιλελεύθερης ορθολογικότητας και της δημόσιας σφαίρας, που ορίζουν και οριοθετούν το τι είναι Ευρώπη, τι είναι Δύση ή τι συνιστά κριτική και τι δημοκρατία.

Εκκινώντας από το ερώτημα πώς ασκείται και πώς διαμεσολαβείται η λογική της κυριαρχίας στον σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο και δήθεν χωρίς σύνορα κόσμο, στο βιβλίο της *Walled States, Waning Sovereignty* [Περιτειχισμένα κράτη, φθίνουσα κυριαρχία] (2010), εξετάζει τα τείχη-σύνορα ως σημάδι μιας αμφίσημης αποδυνάμωσης της κυριαρχίας. Καθώς τα αδιαπέραστα σύνορα επιτελούν μια κυριαρχία που δεν υφίσταται ως τέτοια, η περίφραξη και αστυνόμευση των εδαφών δημιουργεί την εθνικιστική φαντασίωση ενός καθαρού, περικλειστού και διαρκώς απειλούμενου «εμείς» στις παγκόσμιες συνθήκες εξουσίας, όπου η εξουσία του έθνους-κράτους επιμένει μέσω της αποδυνάμωσής της ενώπιον της κυριαρχίας του παγκόσμιου κεφαλαίου. Όπως γράφει χαρακτηριστικά: «Τα τείχη του έθνους-κράτους είναι σύγχρονοι ναοί που στεγάζουν το φάντασμα της πολιτικής κυριαρχίας». Η επισήμανση αυτή, μάλιστα, αποκτά ιδιαίτερο νόημα σήμερα που η ασφαλής διέλευση των προσφύγων διακυβεύεται στα σύνορα μιας Ευρώπης-Φρούριο που υψώνει φράχτες και στρατιωτικοποιεί εθνικά σύνορα, καθώς εισέρχεται σε μια νέα περίοδο πολέμου κατά της τρομοκρατίας.

Στο πρόσφατο βιβλίο της *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution* [Αναιρώντας τον δήμο: Η αόρατη επανάσταση του νεοφιλελευθερισμού] (2015), η Μπράουν εξετάζει τη νεοφιλελεύθερη λογική διακυβέρνησης ως αναίρεση του δήμου: του κυρίαρχου –αλλά όχι κυριαρχικού– πολιτικού σώματος της δημο-

κρατίας. Καθώς ο νεοφιλελευθερισμός στον ευρω-ατλαντικό κόσμο ασκείται μέσω του αποδεκατισμού δημόσιων χώρων και υπηρεσιών, της κοινωνικο-δαρβινικής φυσικοποίησης των ανισοτήτων, του ευτελισμού της εργασίας, της βιοπολιτικής εξοικονόμησης της ζωής, και της εγκαθίδρυσης αυταρχικών καθεστώτων τάξης και ασφαλειοποίησης, μετατρέπει το καθετί, τον καθένα και την καθεμιά σε ιδιοτελές και αναλώσιμο «ανθρώπινο κεφάλαιο», σύμφωνα με την ατομικιστική και ανταγωνιστική νόρμα του *homo oeconomicus*.

Η προς τα πάνω αναδιανεμητική λογική και λογιστική του νεοφιλελευθερισμού μέσω του θανάσιμου νόμου της επισφάλειας και της υπερχρέωσης διαβρώνει και υποθηκεύει την κοινωνική σφαίρα, τη συλλογική πολιτική συμμετοχή και τη δημοκρατία: με άλλα λόγια, όχι μόνο υπονομεύει τις δημοκρατικές κατακτήσεις, αλλά και υποθηκεύει τη δημοκρατία που δεν υπάρχει ακόμη, δηλαδή τη δυνατότητα για μελλοντικές διεκδικήσεις και θεσμίσεις.

Η Γουέντι Μπράουν στρέφει την προσοχή μας στο ότι ο νεοφιλελευθερισμός, εκτός από οικονομικό σύστημα υφαρπαγής και ταξικής αναδιανομής πόρων και ισχύος προς τα πάνω και στους λίγους, είναι και μια διάχυτη μορφή πολιτικής ορθολογικότητας, μία οικονομία σωμάτων, μία αναδιανομή ισχύος, μία κανονιστική μηχανή διακυβέρνησης και παραγωγής κυβερνήσιμων υποκειμένων. Δεν αφορά μόνο την αναδιάρθρωση της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς, αλλά μια ευρύτερη κυβερνολογική, η οποία περιλαμβάνει και μια ανακατανομή των κανονιστικών προϋποθέσεων της πολιτικής υποκειμενικότητας. Αυτή η κυβερνολογική παράγει υποκειμένα και μορφές ιδιότητας του πολίτη μέσω της ιδιωτικοποίησης και της εξατομίκευσης, περιορίζοντας, έτσι, τη δυνατότητα (ή την αίσθηση δυνατότητας) για συλλογικό μετασχηματισμό των κοινωνικών συνθηκών.

Απέναντι σ' αυτή τη συνθήκη εκκένωσης της αγωνιστικής παρακαταθήκης και δυνατότητας της δημοκρατίας και των συναρτη-

μένων με αυτήν αξιών της ελευθερίας, της ισότητας και της λαϊκής κυριαρχίας, η πολιτική φιλοσοφία της Γουέντι Μπράουν επιτελεί και ενεργοποιεί, με ξεχωριστή διαύγεια, ανοίγματα που επιτρέπουν μια αντικαπιταλιστική και ριζοσπαστικά δημοκρατική ανασύνταξη του πολιτικού.

Σ' ένα «μετα-ιδεολογικό» τοπίο, όπου η πολιτική τρέφεται ολοένα και λιγότερο με ιδέες, και ολοένα και περισσότερο με τεχνοκρατική «ειδημοσύνη» και κομφορμιστικό ρεαλισμό, η Γουέντι Μπράουν είναι μια δημόσια διανοούμενη που επιμένει να κρατά ανοιχτή την προοπτική της κριτικής σκέψης στη σχέση της με την πολιτική στάση και παρέμβαση. Έχει αγωνιστεί για χρόνια ενάντια στην ιδιωτικοποίηση της ανώτατης εκπαίδευσης και υπερασπίζεται με πάθος την αξίωση και την αποστολή του πανεπιστημίου ως τόπο για την κριτική, ως διανοητική άσκηση και πολιτική δέσμευση. Οι δημόσιες παρεμβάσεις της πολύ συχνά γίνονται οδοδείκτες συλλογικού πολιτικού στοχασμού και σχεδιασμού.

Το γνωστό της κείμενο «Αντίσταση στην αριστερή μελαγχολία» [Resisting Left Melancholy] ξανασυζητήθηκε ευρέως στον χώρο της ελληνικής αριστεράς το τελευταίο διάστημα, ιδιαίτερα μετά τη συμφωνία της 13ης Ιουλίου. Συγκέοντας την προσήλωση στις αρχές με το άγχος μπροστά στο ενδεχόμενο αναθεώρησης καθιερωμένων συνηθειών, η μελαγχολική λογική μιας κάποιας αριστεράς εκδηλώνεται ενίοτε στην απορριπτική ή καχύποπτη στάση της απέναντι σε κριτικές επιστημολογίες, όπως αυτή των σπουδών φύλου, γιατί δήθεν αποπροσανατολίζουν από την προτεραιότητα της ταξικής ανάλυσης. Στο σημαντικό αυτό κείμενο, η αντίσταση στην αριστερή μελαγχολία δεν υπονοεί την άρνηση ή υποτίμηση του συλλογικού αναστοχασμού πάνω στις ήττες και απώλειές μας. Αντίθετα, αναφέρεται κριτικά στη ναρκισσιστική προσκόλληση σε μακροχρόνιες βεβαιότητες που αυτό μπορεί να καταστήσει την αριστερά ιστορικά αναχρονιστική, δηλαδή απρόθυμη να εμπλακεί στις δυνατότητες πολιτικού μετασχηματισμού στο παρόν.

Το έργο της Μπράουν είναι σήμερα επιτακτικά απαραίτητο για να επερωτήσουμε και να αναχαιτίσουμε την πολιτική ή μετα-πολιτική ορθολογικότητα που αναιρεί τον δήμο της δημοκρατίας. Για να μην παραδώσουμε στη λογική της εμπορευματοποίησης και της αναλωσιμότητας το όραμα της δημοκρατίας με τον δήμο στο επίκεντρο. Με την ανυποχώρητη δέσμευσή της στη διαλεκτική θεωρίας και πράξης, η Γουέντι Μπράουν δίνει νέα οραματική πνοή στην επαναστατική δυναμική της δημοκρατίας και της ελευθερίας, προτείνοντας τίποτα λιγότερο από μια εναλλακτική δομή επιθυμίας για την αριστερά.

Ο τίτλος της ομιλίας της είναι: «Ο νεοφιλελευθερισμός ενάντια στη δημοκρατία: Δέκα θέσεις». Καθηγήτρια, Γουέντι Μπράουν, αγαπητή Γουέντι, σας ευχαριστούμε θερμά που αποδεχθήκατε την πρόσκλησή μας να τιμήσετε με την παρουσία σας τη φετινή διάλεξη στη μνήμη του Νίκου Πουλαντζά.

Ο ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ: ΔΕΚΑ ΘΕΣΕΙΣ

Γουέντι Μπράουν

I.

Πάνω από σαράντα χρόνια από τότε που ο Νίκος Πουλαντζάς έγραψε το βιβλίο *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, εμείς αγωνιζόμαστε ξανά στο πλαίσιο της κρίσης να διαμορφώσουμε τη σχέση της πολιτικής εξουσίας στον καπιταλισμό. Ωστόσο, οι διατάξεις για τον κάθε όρο, και οι σχέσεις τους, έχουν αλλάξει δραματικά. Σε αντίθεση με τον Πουλαντζά, βρισκόμαστε αντιμέτωποι με τον νεοφιλελεύθερο, χρηματοπιστωτικό και παγκοσμιοποιημένο καπιταλισμό· τις μεταεθνικές πολιτικές δυνάμεις που σχηματίστηκαν και σχηματίζουν αυτά τα φαινόμενα· και με κρίσεις πρωτοφανείς για αυτές. Συνεπώς, ερωτήματα τα οποία έθεσε με ξεκάθαρο τρόπο ο Πουλαντζάς –ποια είδη και ποιες δυναμικές της πολιτικής εξουσίας κατεύθυναν, οδήγησαν στην αναπαραγωγή και αντικατόπτρισαν τον καπιταλισμό– απαιτούν επικαιροποιημένη αντιμετώπιση.

Αλλά πρώτα, αυτή ήταν η επιστημολογική και οντολογική πρόκληση στην οποία απαντούσε ο Πουλαντζάς: Ότι ο μαρξισμός, η διανοητική παράδοση μέσα στην οποία ο ίδιος είχε διαμορφωθεί, παραμελούσε, τόσο στην κριτική όσο και στην επαναστατική του εκφορά, το ζήτημα του κράτους ειδικά και το πρόβλημα της πολι-

τικής εξουσίας γενικότερα. Ότι η σκέψη ήταν διαιρεμένη μεταξύ των κριτικών αναλύσεων με επίκεντρο την ικανότητα του κεφαλαίου να δημιουργεί τον κόσμο, οι οποίες αναλύσεις σε μεγάλο βαθμό αδιαφορούσαν για την πολιτική εξουσία και των αστικών αναλύσεων της πολιτικής που σε μεγάλο βαθμό αδιαφορούσαν για τις προσταγές του κεφαλαίου στη διαμόρφωση της κρατικής μορφής και διαχείρισης.

Καθώς το πρόβλημα άρχισε να γίνεται αντιληπτό κατά τη διάρκεια της περιόδου του Πουλαντζά, αυτό θα επικεντρωνόταν στο ερώτημα για τη «σχετική αυτονομία» του κράτους, και πιο συγκεκριμένα σχετικά με το εάν το κράτος ήταν ένα άμεσο εργαλείο του κεφαλαίου ή μέρος της σύνθετης δομικής αναπαραγωγής του (αυτό που έγινε γνωστό ως η εργαλειακή-στρουκτουραλιστική συζήτηση, της οποίας βασικοί εκπρόσωποι ήταν ο Ραλφ Μίλιμπαντ και ο Νίκος Πουλαντζάς). Αργότερα, ο Μισέλ Φουκώ θα έστρεφε την προσοχή σε μια διαφορετική διάσταση του προβλήματος, το οποίο ονόμασε απουσία μιας σοσιαλιστικής πολιτικής ορθολογικότητας, δηλαδή την έλλειψη μιας διακριτής μορφής πολιτικού λόγου –αλλά και θεσμών που θα εγκαθιδρύονταν σύμφωνα με αυτόν– μέσα από τον οποίο η σοσιαλιστική κοινωνία θα μπορούσε να κυβερνηθεί. Αυτή η έλλειψη, την οποία ο Φουκώ ονόμασε «πολιτική, όχι κειμενική απουσία», είχε ως αποτέλεσμα τα σοσιαλιστικά κράτη κατά τον 20ό αιώνα να κυβερνώνται από ορθολογικότητες, τις οποίες είχαν δανειστεί από τον φιλελευθερισμό, τον δεσποτισμό, την αστυνόμευση και στην πιο σκοτεινή τους εκδοχή από τον φασισμό.

Τις τελευταίες δεκαετίες, ένα φάσμα πολιτικών φιλοσόφων, όπως ο Λακλάου και η Μουφ, ο Μπαλιμπάρ, ο Νέγκρι, ο Ρανσιέρ, ο Γουόλιν, κ.ά. έχει προσεγγίσει το πρόβλημα του πολιτικού σε σχέση με τον καπιταλισμό. Κατά παράδοξο όμως τρόπο, είναι ο ίδιος ο νεοφιλελευθερισμός που έχει με τον πιο δραματικό τρόπο φέρει στο προσκήνιο το ερώτημα για το πώς το κεφάλαιο

(ανα)διοργανώνεται, ελίσσεται, διασώζεται, και πάνω απ' όλα μετασχηματίζεται από το κράτος και τις μεταεθνικές πολιτικές δυνάμεις. Το παράδοξο; Ιδεολογικά, η νεοφιλελεύθερη εμμονή ήταν το λιγότερο κράτος, όχι το περισσότερο: «στη θέση όπου βρισκόταν κάποτε το πολιτικό, θα πρέπει να βρεθούν οι αγορές». Βέβαια, αυτό το ιδεολογικό παιχνίδι φτάνει στο τέλος του, ιδίως λόγω της δημοσιονομικής κατάρρευσης το 2008 και των συνεχιζόμενων κρίσεων που αυτή εξαπέλυσε. Μετά το 2008, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία: η πολιτική εξουσία όχι μόνο παραδόθηκε, αλλά είναι ένας μόνιμος συγκυβερνήτης της ταχείας μηχανής του απορρυθμισμένου κεφαλαίου.

Αλλά τι ακριβώς σημαίνει αυτό; Το πολιτικό δεν είναι ένα απλό ισοδύναμο ή συμπληρωματικό του κεφαλαίου: περιλαμβάνει τον ντεσιζιονισμό, το μονοπώλιο ισχύος (αστυνομία και στρατό), το δίκαιο, τη βιοπολιτική διαχείριση και, όπως ο Φουκώ μας υπενθυμίζει με ιδιαίτερος εμφατικό τρόπο, τη διακυβέρνηση σύμφωνα με τις κανονιστικές επιταγές του ορθού λόγου για την οργάνωση των υποκειμένων, των κοινωνικών σχέσεων και της κοινής λογικής. Δεν έχουμε μια τέτοιου είδους θεωρία: ο μαρξισμός δεν την παρείχε λόγω της προτεραιότητας που απέδιδε στην παραγωγή. Ο φιλελευθερισμός δεν παρείχε μια τέτοια θεωρία λόγω του φετιχισμού του δικαίου και της βαθιά αποκήρυξης των περισσότερων μορφών πολιτικής και κοινωνικής εξουσίας. Οι αλλεργίες του Φουκώ στον μαρξισμό τον εμπόδισαν να στρέψει τη σπινθηροβόλα σκέψη του στον καπιταλισμό. Και η χαμπερμασιανή στροφή στις καντιανές αρχές απομάκρυνε τη Σχολή της Φρανκφούρτης από τη θεωρία της εξουσίας. Έτσι, δεν έχουμε τίποτα αιχμηρό με το οποίο να σκαλίσουμε το έδαφος του παρόντος μας.

Σε αυτό το σημείο, δεν θα προσποιηθώ ότι αναπληρώνω κάτι από όλα αυτά. Αυτή η διάλεξη δεν στοχεύει σε μια συνολική θεωρία του πολιτικού ή της πολιτικής εξουσίας σε σχέση με τον καπιταλισμό ή τον νεοφιλελευθερισμό. Ωστόσο, το πρόβλημα που

μόλις ανέπτυξα πλαισιώνει το τι *κάνω* αυτό το απόγευμα, το οποίο σχετίζεται με τον προβληματισμό αναφορικά με τους διαφορετικούς τρόπους μέσω των οποίων η πολιτική εξουσία, η οποία ταυτοχρόνως γεννήθηκε από και ενορχήστρωσε τον νεοφιλελευθερισμό, επιτίθεται σε δημοκρατικές αρχές, πρακτικές, επιθυμίες και φαντασιακά. Επίσης, θέτει το πλαίσιο και στο ακόλουθο ερώτημα: ο νεοφιλελευθερισμός προέρχεται από τον ανταγωνισμό απέναντι στις δημοκρατικές κοινωνικές διανομές και στην εξουσία του δήμου – τι πολιτικούς σχηματισμούς τοποθετεί στη θέση της δημοκρατίας;

II.

Εάν υπάρχει ευρεία κριτική συναίνεση για το γεγονός ότι ο νεοφιλελευθερισμός υπονομεύει τη δημοκρατία, μια τέτοια συναίνεση δεν επικρατεί σχετικά με το τι επιτελεί αυτή η υπονόμηση τόσο γιατί οι επικριτές έχουν διαφορετικές εκτιμήσεις για τις θεμελιώδεις εξουσίες της δημοκρατίας *και* του νεοφιλελευθερισμού όσο και γιατί ο νεοφιλελευθερισμός περιλαμβάνει πάνω από μία αντιδημοκρατική δύναμη. Οι καθημερινές οικονομικές πολιτικές του καταργούν τους δημοκρατικούς κοινωνικο-οικονομικούς στόχους: η ορθολογικότητα της διακυβέρνησής του εκτοπίζει τις δημοκρατικές αξίες: η νομολογία του ανακατασκευάζει το δημοκρατικό συνταγματικό δίκαιο: οι μετρήσεις αξιών του διαλύουν την εκπαίδευση στη σχέση της με τη δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη: οι πολιτικές αξιώσεις του παρακάμπτουν τη λαϊκή κυριαρχία αναφορικά με τους ευάλωτους πληθυσμούς: η διακήρυξή του για το δίκαιο της αγοράς αναιρεί και ακυρώνει τις δημοκρατικές προσδοκίες.

Σε αυτή τη διάλεξη, θα προσπαθήσω να συγκεντρώσω διαφορετικές θεωρήσεις της νεοφιλελεύθερης απο-δημοκρατικοποίησης, όχι με σκοπό να τις συνθέσω ή να τις εναρμονίσω, αλλά για

να δω τι μπορεί να πυροδοτηθεί από αυτή τη συγκέντρωση. Ούτε προτείνω να βρούμε την καλύτερη ενιαία θεωρία ούτε να σφυρηλατήσουμε μια νέα θεωρία. Γιατί; Πρώτον, οι εξουσίες που επισημαίνονται από αυτές τις θεωρήσεις δεν προκύπτουν όλες παντού ή με τον ίδιο τρόπο. Για παράδειγμα, η πολιτική υποτέλεια που δημιουργείται από την αδυναμία αποπληρωμής του δημόσιου χρέους βαραίνει κυρίως τις ασθενέστερες, τις φτωχότερες χώρες που υφίστανται τις επιταγές της λιτότητας και τη διαρθρωτική προσαρμογή. Ωστόσο, η πλουτοκρατία γίνεται πιο αισθητή εκεί όπου υπάρχει νομικά ακαλίνωτη πρόσβαση στην πολιτική εξουσία από τον συγκεντρωμένο πλούτο, για παράδειγμα στις ΗΠΑ. Ο αντιδημοκρατικός μετασχηματισμός της εκπαίδευσης από τις νεοφιλελεύθερες αρχές ανθεί εκεί όπου η νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση διαποτίζει με πιο διεξοδικό τρόπο τους κοινωνικούς θεσμούς, για παράδειγμα, στο Ηνωμένο Βασίλειο. Η Κίνα αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα νεοφιλελευθεροποίησης που αγνοεί μια ολόκληρη ιστορία προβληματισμών για τη δημοκρατική νομιμότητα, ενώ η ΕΕ προμηνύει το μέλλον των μεταεθνικών αστερισμών που μπορεί να εκτρέψουν μια τέτοια ιστορία. Εντούτοις, φαινόμενα τα οποία σήμερα βρίσκονται κάπου στον μακρινό ορίζοντα, θα μπορούσαν σύντομα να φτάσουν στις ακτές μας. Επίσης, οι ακραίες περιπτώσεις μπορεί να αποτελέσουν παράθυρα για ανεπαίσθητες και πανταχού παρούσες εξελίξεις με ευρύτατη εφαρμογή.

Ο δεύτερος λόγος για την αποφυγή μιας ενιαίας θεωρίας της νεοφιλελεύθερης απο-δημοκρατικοποίησης είναι ότι ο νεοφιλελευθερισμός δεν είναι ένα ενοποιημένο σχέδιο, αλλά ένα ευρύ σύνολο δυνάμεων που επιτίθενται στη δημοκρατία με περισσότερους από έναν τρόπους. Υπάρχει η οικονομικοποίηση: η υποταγή των μέχρι τώρα μη-οικονομικοποιημένων σφαιρών στις σύγχρονες (χρηματιστικοποιημένες) μετρήσεις της αγοράς που κάνει τους πολιτικούς ηγέτες και τους προέδρους των πανεπιστημίων να σκέφτονται και να ακούγονται ολοένα και περισσότερο σαν ανώτατα

διευθυντικά στελέχη και ευνουχίζει την ιδιότητα του πολίτη, καθώς γινόμαστε ολοένα και περισσότερο απασχολημένοι με τους αριθμούς στο πεδίο της καθημερινής ζωής στο κοινωνικό, το σωματικό, το χρηματοπιστωτικό, το εκπαιδευτικό, το επαγγελματικό, κ.ά. Στη συνέχεια, υπάρχει η ιδιωτικοποίηση και η φιλελευθεροποίηση της αγοράς που εντείνει την κοινωνικο-οικονομική ανισότητα σπάζοντας το μεταπολεμικό σοσιαλδημοκρατικό συμβόλαιο. Αλλά οι αγορές δεν είναι ομοιόμορφα φιλελευθεροποιημένες· μάλλον υπάρχουν πάντα αποφάσεις σχετικά με το ποιος ή τι υπόκειται στην πειθαρχία της αγοράς και με τι όρους, όπως για παράδειγμα οι υπερχρεωμένοι ιδιοκτήτες και οι συνταξιούχοι, αλλά όχι οι τράπεζες στον απόηχο της κατάρρευσης το 2008. Καθώς η πολιτική εξουσία αποκρίνεται στις δύσκολες συνθήκες και στα συμφέροντα του μεγάλου κεφαλαίου, κυρίως του χρηματοπιστωτικού, ο πολιτικός ντεσιζιονισμός γίνεται τόσο σημαντικός για τη δημιουργία του νεοφιλελεύθερου κόσμου όσο η οικονομικοποίηση και η απορρύθμιση. Και η ίδια η πολιτική εξουσία ενσαρκώνει ποικιλοτρόπως τη νεοφιλελεύθερη πολιτική μέσω των αγορών, στηρίζει τις αγορές, συμμορφώνεται με τις αγορές και υποκύπτει στη γλώσσα της αγοράς· αυτά όμως δεν είναι αφομοίωσιμα το ένα από το άλλο.

Έτσι, έχουμε ήδη μπροστά μας ένα ποικιλόμορφο φάσμα εξουσιών: τις αγορές, το κεφάλαιο, μια μορφή έλλογης διακυβέρνησης, την πολιτική και το δίκαιο. Δυνητικά σε συνέργεια αυτές οι εξουσίες δεν είναι ούτε ταυτόσημες ούτε πάντα συγκλίνουσες. Μερικές φορές η νεοφιλελεύθερη ορθολογικότητα αναιρεί τον δήμο με πρακτικές καθημερινής διακυβέρνησης. Άλλες φορές, η πολιτική εξουσία βρυχάται, κεφάλια σπάνε, οι ζωές που είναι ήδη επισφαλείς καθλώνονται ή ξεριζώνονται.

Θα ήθελα να προσθέσω μια τελευταία προειδοποίηση: Κατά την αξιοποίηση των διαφορετικών κριτικών παραδόσεων για την ανάδειξη των απο-δημοκρατικοποιητικών δυνάμεων του νεοφιλε-

λευθερισμού, θα αντιμετωπίσουμε διαφορετικές σημασίες τόσο του νεοφιλελευθερισμού όσο και της δημοκρατίας. Πιο συγκεκριμένα, η δημοκρατία ενδέχεται να είναι φιλελεύθερη, σοσιαλδημοκρατική, ρεπουμπλικανική ή ριζοσπαστική. Ενδέχεται να δίνει έμφαση στην εκπροσώπηση, τη νομοθετική ανεξαρτησία, την πολιτική κυριαρχία, τους ελέγχους και τις ισορροπίες, τη λαϊκή βούληση και συμμετοχή, τα δικαιώματα ή την κοινωνική ισότητα. Ένας ασταθής όρος και μια ασταθής πρακτική ακόμα και στην εποχή μας, αυτή η ποικιλία, μακριά από το να εκφράζει εννοιολογική σύγχυση, ανταποκρίνεται στο παγκόσμιο παιχνίδι και στα διαφορετικά αντιδημοκρατικά χαρακτηριστικά του νεοφιλελευθερισμού. Χρειάζεται να το επισημάνουμε αυτό παρά να το επιλύσουμε.

III.

1. Ο νεοφιλελευθερισμός είχε σαφή στόχο τη σοσιαλδημοκρατία (Στρέεκ, Χάρβει)

Έχουμε ως σημείο εκκίνησης μια θέση του Βόλφγκανγκ Στρέεκ, ενός γερμανού θεωρητικού της κοινωνικής θεωρίας για τον οποίο ο νεοφιλελευθερισμός αποτελούσε μια άμεση επίθεση στο συμβόλαιο της σοσιαλδημοκρατίας, το οποίο επιβλήθηκε μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, μια επίθεση που απαιτούσε το κεφάλαιο και υλοποιούσαν οι κυβερνήσεις. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, ο Στρέεκ υποστηρίζει ότι το κεφάλαιο ξεκινά μια διαρκή εξέγερση εναντίον του «δημοκρατικοποιημένου καπιταλισμού», όπως ονομάζεται ο μεταπολεμικός διακανονισμός λόγω των ουσιαστικών παραχωρήσεων του κεφαλαίου στα εργασιακά και το κοινωνικό κράτος. Αντιμέτωπο με μια σειρά από προκλήσεις για την κερδοφορία, το κεφάλαιο επιδίωξε να καταργήσει τους κρατικούς περιορισμούς για τη συσσώρευση (προοδευτικοί φόροι,

υγεία, ασφάλεια και άλλες ρυθμίσεις, περιορισμοί στην κίνηση κεφαλαίων, κρατικές βιομηχανίες) και να απαλλαγεί από τις δικές του κοινωνικές υποχρεώσεις, κυρίως τους μισθούς που είναι αντικείμενο διαπραγμάτευσης με τα συνδικάτα, τα επιδόματα και την ασφάλεια της απασχόλησης. Η παγκοσμιοποίηση ενδυνάμωσε το χέρι του κεφαλαίου: Εάν τα κράτη δεν μείωναν τους περιορισμούς στη συσσώρευση και τα συνδικάτα δεν υποχωρούσαν, η φυγή κεφαλαίου θα ήταν –και συχνά ήταν– το αποτέλεσμα.

Οι επακόλουθες κυβερνητικές πολιτικές ενεργοποιήθηκαν με έναν τρόπο που μετέθετε τόσο μια κρίση δημοκρατικής νομιμοποίησης όσο και μια κρίση του καπιταλισμού. Ο Στρέεκ υποστήριξε ότι τα κράτη «αγόρασαν χρόνο» και για τις δυο κρίσεις «δημιουργώντας μια μαζική υποταγή στο νεοφιλελεύθερο κοινωνικό σχέδιο μεταμφιεσμένο ως ένα σχέδιο κατανάλωσης, αρχικά μέσω του πληθωρισμού της προσφοράς χρήματος, στη συνέχεια μέσω μιας συσσώρευσης δημόσιου χρέους και τελικά μέσω γενναιόδωρων πιστώσεων σε ιδιωτικά νοικοκυριά». Ερχόμενες αντιμέτωπες πρόσωπο με πρόσωπο με τον καπιταλισμό, αυτές οι στρατηγικές τελικά εξαντλούνται, δεδομένου ότι υπονόμευσαν την απασχόληση και την ανάπτυξη και δημιούργησαν μια τραπεζική κρίση και μια κρατική δημοσιονομική κρίση μαζί με μια κρίση στην «πραγματική οικονομία». Αλλά η ζημιά είχε γίνει: ο μεταπολεμικός «καταναγκαστικός γάμος» του καπιταλισμού με τη δημοκρατία –σοσιαλδημοκρατία ή κενυσιανή δημοκρατία– διαλύθηκε επιτυχώς μέσω μιας σταθερής «χειραφέτησης της καπιταλιστικής οικονομίας από τη δημοκρατική παρέμβαση» και «απομόνωσης της οικονομίας από τη μαζική δημοκρατία» (νεο-χαγιεκισμός). Αυτός «ο χωρισμός της δημοκρατίας από τον καπιταλισμό μέσω του χωρισμού της οικονομίας από τη δημοκρατία» ακυρώνει τις δημοκρατικές υποσχέσεις για ισότητα, δικαιοσύνη και ευκαιρίες, υποβαθμίζοντας τη δημοκρατία σε «έναν συνδυασμό του κράτους δικαίου και της δημόσιας ψυχαγωγίας». Η κωδικοποίηση του Στρέεκ για αυτή τη δια-

δικασία είναι «ο απο-δημοκρατικοποιημένος καπιταλισμός μέσω της απο-οικονομικοποίησης της δημοκρατίας», το οποίο σημαίνει ότι η δημοκρατία απομακρύνθηκε σε επίπεδο νοήματος και νομιμότητας από τις οικονομικές εξουσίες και το πεδίο της κατανομής. Υπάρχει μια επιπλέον επιδείνωση: καθώς η χρηματιστικοποίηση ολοένα περισσότερο υποτάσσει τα εθνικά συμφέροντα στα συμφέροντα των ομολογιούχων και την αυτοδιάθεση στις χρηματοπιστωτικές αγορές, αυτό που θα αποτελούσε ή θα έπρεπε να είναι μια κρίση για τη δημοκρατία δεν πραγματώθηκε, διότι η δημοκρατία είναι ήδη τόσο αποδυναμωμένη και εξασθενημένη.

Συνεπώς, ιδού η πρώτη θέση: Το κεφάλαιο κινητοποιεί ή εκβιάζει το κράτος για να κατεδαφίσει τη σοσιαλδημοκρατία ή τον «δημοκρατικοποιημένο καπιταλισμό».

2. Ο νεοφιλελευθερισμός αναιρεί τη δημοκρατία μέσω της οικονομικοποίησης (Μπράουν)

Το επιχείρημά μου στο βιβλίο *Undoing the Demos* [Αναιρώντας τον δήμο], ότι ο νεοφιλελευθερισμός υπονομεύει τη δημοκρατία μέσω της οικονομικοποίησής της, αρχικά ηχεί ως το ακριβώς αντίθετο σε σχέση με την επιμονή του Στρέεκ ότι ο νεοφιλελευθερισμός απο-οικονομικοποιεί τη δημοκρατία. Αλλά ο Στρέεκ και εγώ εννοούμε κάτι διαφορετικό όταν αναφερόμαστε στην οικονομικοποίηση και τη δημοκρατία. Για τον Στρέεκ, η δικαιοσύνη της αγοράς αντικαθιστά την κοινωνική δικαιοσύνη καθώς ο καπιταλισμός αποσπάται από τις δημοκρατικές κοινωνικές διεκδικήσεις. Αυτό είναι, σίγουρα, σωστό. Αλλά το επιχείρημά μου είναι ότι, επιπροσθέτως, η νεοφιλελεύθερη οικονομικοποίηση, όχι απλώς η ιδιωτικοποίηση, κάθε σφαίρας και δραστηριότητας, συμπεριλαμβανομένης της πολιτικής ζωής, καταστρέφει συστατικά στοιχεία της δημοκρατίας – το νόημα και την πρακτική της ισότητας, την ελευθερία και την ιδιότητα του πολίτη. Καθώς τα μετατοπίζει από ένα πο-

λιτικό σε ένα οικονομικό πεδίο, τους στερεί επίσης οποιαδήποτε σχέση με τη λαϊκή κυριαρχία. Η οικονομικοποίηση όχι μόνο υπάγει στην αγορά τα πραγματικά θεσμικά όργανα και τις πρακτικές της δημοκρατίας, αλλά ξαναγράφει τη σημειολογία της.

Και εδώ παρουσιάζεται ο τρόπος με τον οποίο συμβαίνει αυτό: Για τους προπολεμικούς και μεταπολεμικούς ευρωπαϊούς νεοφιλελεύθερους (τον φον Μίζες, τον Χάγιεκ και τους ορντοφιλελεύθερους), η οικονομική συμπεριφορά (ανεμπόδιστη, συμφέρουσα και ανταγωνιστική), αντί να περιορίζεται στην παραγωγή και την ανταλλαγή, οργανώνει με κατάλληλο τρόπο όλα τα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης κοινωνίας για να αποφέρει ό,τι υπόσχονται οι ανταγωνιστικές αγορές – ελευθερία, αυθόρμητη τάξη, δημιουργικότητα και εξέλιξη. Αλλά η οικονομικοποίηση δεν είναι ταυτόσημη με τη νομιματοποίηση ή ακόμα και με την υπαγωγή στην αγορά: Μάλλον πρόκειται για μια μορφή ορθού λόγου που δίνει ζωή στη διακυβέρνηση με στόχο την παραγωγή όλων των τομέων και της συμπεριφοράς σύμφωνα με ένα οικονομικό μοντέλο. Πρόκειται για ένα καλούπι του κόσμου και των πάντων μέσω οικονομικών μοντέλων και μετρήσεων. Με αυτόν τον τρόπο γινόμαστε νεοφιλελεύθερα υποκείμενα, όχι απλώς υποκείμενα του νεοφιλελευθερισμού.

Εκείνο που είναι σημαντικό για την ανάλυσή μας εδώ είναι αυτός ο μετασχηματισμός της ορθολογικότητας του νοήματος και της πρακτικής της δημοκρατίας από μια κατάσταση λαϊκής κυριαρχίας που εξασφαλίζεται μέσω των εγγυήσεων της πολιτικής ισότητας, των δικαιωμάτων και της εκπροσώπησης των πολιτών σε μια κατάσταση ανθρώπινου κεφαλαίου ατομικής ευθύνης όπου από τη μια πλευρά η ιδιότητα του πολίτη είναι υποβαθμισμένη στην αυτοφροντίδα και από την άλλη πλευρά στην επιδίωξη πολιτικών στόχων μέσω της συμπεριφοράς της αγοράς. Περισσότερο από το να αντικαθιστούν την κοινωνική και πολιτική δικαιοσύνη με τη δικαιοσύνη της αγοράς (η θέση του Στρέεκ), οι όροι και οι πρακτικές της δημοκρατίας *αναμορφοποιούνται* από τη νεοφιλελεύθερη ορθο-

λογικότητα: Η ισότητα και η ελευθερία αναφέρονται μόνο στο ανεμπόδιο δικαίωμα για ανταγωνισμό, η ιδιότητα του πολίτη υποβαθμίζεται σε υπευθυνότητα για την αύξηση της αξίας του ανθρώπινου κεφαλαίου και η λαϊκή κυριαρχία θεωρείται άνευ σημασίας. Καθώς η πόλις διαλύεται μέσα στην αγορά, ο δήμος είναι αποσυντεθειμένος σε ανθρώπινα κεφάλαια. Το κράτος καθίσταται κατά το ένα ήμισυ διαχειριστής αμοιβαίων κεφαλαίων αντιστάθμισης κινδύνου και κατά το άλλο ήμισυ συντηρητής αυτής της οικονομίας και αποτιμάται από την επιτυχία του σε αυτούς τους τομείς, όχι από την θέσπιση δημοκρατικών κοινωνικών και πολιτικών αρχών. Από αυτή την αναλυτική σκοπιά, το «δημοκρατικό έλλειμμα» της ΕΕ είναι ενδημικό, και όχι απλώς ένα ατύχημα, των νεοφιλελεύθερων αρχών πάνω στις οποίες οικοδομήθηκε.

Τώρα, θα πρέπει να είναι σαφές σε τι διαφέρει η θέση του Στρέεκ από τη δική μου τόσο ως προς τη φύση των νεοφιλελεύθερων εξουσιών που επιτίθενται στη δημοκρατία όσο και ως προς τον τόπο αυτής της επίθεσης. Ο Στρέεκ δίνει έμφαση στην κινητοποίηση των πολιτικών εξουσιών από το κεφάλαιο με στόχο την κατάργηση των σοσιαλδημοκρατικών προσδοκιών και θεσμών· το κεφάλαιο παίρνει όλες τις αποφάσεις και το κράτος τις υλοποιεί (αν και με αδέξιο τρόπο) για να διαλύσει τον κεϋνσιανό καπιταλισμό. Εγώ δίνω έμφαση στην ύπαρξη μιας νεοφιλελεύθερης ορθολογικότητας της διακυβέρνησης – μια μορφή του ορθού λόγου για την οργάνωση των πεδίων και για τη διακυβέρνηση των υποκειμένων – που μετασχηματίζει τους δημοκρατικούς πολιτικούς θεσμούς, τις πρακτικές, τους νόμους και τα υποκείμενα. Αυτή η ορθολογικότητα ασφαλώς και εξυπηρετεί το κεφάλαιο και νομιμοποιεί κρατικές δράσεις για λογαριασμό του κεφαλαίου, συμπεριλαμβανομένου και του αποδιάρθρωμένου κοινωνικού κράτους. Αλλά η αναιρέση της δημοκρατίας εκ μέρους της υπερβαίνει αυτή την υπηρεσία και τη νομιμοποίηση, καθώς οικοδομεί την κοινωνία, τους θεσμούς, τα υποκείμενα και την ίδια την ιδέα της δημοκρα-

τίας με τους όρους της αγοράς, μια κατασκευή στην οποία οι δημοκρατικοί θεσμοί, οι πρακτικές και τα φαντασιακά δεν μπορούν να επιβιώσουν. Αυτό το σημείο θα γίνει πιο σαφές στις διάφορες θέσεις που θα ακολουθήσουν, κάθε μια από τις οποίες είναι μια διάσταση αυτής της αναίρεσης. Θα αντιμετωπίσω καθεμία πολύ συνοπτικά προτού στραφώ σε κάπως διαφορετικές όψεις του προβλήματός μας.

3. Η ελευθερία αντικαθιστά την ισότητα (Στρέεκ, Μπράουν, Γουόλιν)

Ενώ όλες οι δημοκρατίες –αρχαία και σύγχρονη, φιλελεύθερη, ριζοσπαστική και ρεπουμπλικανική– περιλαμβάνουν κάποιο βαθμό ελευθερίας και ισότητας, αυτές όχι μόνο εξισορροπούνται μεταξύ τους με διαφορετικούς τρόπους αλλά και διαφοροποιούνται εσωτερικά. Η δημοκρατική ατομική ελευθερία μπορεί να ερμηνευτεί κυρίως ως ένα δικαίωμα στην ιδιοτέλεια ή ως ένα βασικό συστατικό της πολιτικής συμμετοχής και της λαϊκής κυριαρχίας. Η ισότητα μπορεί να αναφέρεται μόνο στα δικαιώματα και στη σχέση με τον νόμο ή να έχει μια κοινωνικο-οικονομική πτυχή· μπορεί να είναι ένα επίσημο νομικό καθεστώς ή να είναι χειροπιαστά ουσιώδης.

Ως εκ τούτου, η *πολιτική ισότητα* είναι η πρώτη αρχή της δημοκρατίας. Μόνο εάν οι άνθρωποι μοιράζονται την ισότιμη πρόσβαση στην πολιτική εξουσία μπορεί να ειπωθεί ότι υπάρχει η δημοκρατία, η εξουσία από το λαό. Και πάλι, αυτή η πρόσβαση μπορεί να κυμαίνεται από την επιλογή εκπροσώπων (Λοκ) στην πολιτική διαβούλευση (Τοκβίλ), στην άμεση συμμετοχή στη γενική βούληση (Ρουσσώ), στην ύπαρξη «εκ περιτροπής αρχόντων και αρχόμενων» (Αριστοτέλης). Βεβαίως, όλες οι μορφές πολιτικής ισότητας παραμένουν στο επίπεδο της επιθυμίας, περιορισμένες από τους εκάστοτε διαφορετικούς βαθμούς γνώσης, δεξιότητας, χαρίσματος, και φιλοδοξίας ακόμα και στις μη διεφθαρμένες δη-

μοκρατίες. Η απόλυτη πολιτική ισότητα είναι χίμαιρα. *Αλλά η καλλιέργεια της αξίας της πολιτικής ισότητας είναι το σημάδι ότι η ίδια η δημοκρατία καλλιεργείται.* Αυτή η αξία υποβαθμίζεται από τον νεοφιλελευθερισμό, όχι απλώς επιτρέποντας στις αγορές να επελαύνουν και να καταλύουν τη δημοκρατία, όχι απλώς αναθέτοντας τη διαχείριση των μοχλών της πολιτικής εξουσίας στον επιχειρηματικό πλούτο, αλλά προσαρμόζοντας τη δημοκρατία στο μοντέλο της αγοράς.

Η ισότητα δεν έχει καμία θέση στις αγορές στις οποίες υπάρχουν νικητές και χαμένοι, κεφάλαιο και εργασία, υψηλές και χαμηλές αξιολογήσεις. Κατά αυτόν τον τρόπο, όταν οι αγορές γίνουν το μοντέλο της δημοκρατίας, η πολιτική ισότητα είναι το πρώτο θύμα. Πουθενά αλλού αυτό δεν είναι πιο δραματικό απ' ό,τι στις ΗΠΑ, όπου τρεις δεκαετίες αποφάσεων του Ανώτατου Δικαστηρίου δεν γκρέμισαν απλώς το φράγμα μεταξύ αγορών και πολιτικής, αλλά έχουν μετατρέψει την ίδια τη δημοκρατία σε έναν χώρο της αγοράς. Το αποτέλεσμα ήταν η σταθερή διάβρωση των ρυθμίσεων που προορίζονταν για τη διασφάλιση της ισότιμης πολιτικής εκπροσώπησης και συμμετοχής, και η ασύδοτη εξουσία του κεφαλαίου στο πολιτικό πεδίο με τρόπους που καθυποτάσσουν την κοινή ιδιότητα του πολίτη και εξαγοράζουν νομοθεσία.

Συνεπώς, η τρίτη θέση αφορά το γεγονός ότι ο νεοφιλελευθερισμός επιτίθεται στην πιο θεμελιώδη αρχή της δημοκρατίας, την πολιτική ισότητα.

4. Ο νεοφιλελευθερισμός επιτίθεται στην αξία της γενικής βούλησης, βάλλοντας στην καρδιά της δημοκρατίας

Η νεοφιλελεύθερη σκέψη και στις δυο πλευρές του Ατλαντικού όρισε τις αγορές ως παντοιοτρόπως ανώτερες από τη δημοκρατική βούληση στα επίπεδα της οργάνωσης της συλλογικής ζωής και της εξασφάλισης των ανθρωπίνων αναγκών: Για τον Φρίντμαν, τον Χά-

γικεκ και τον Όικεν, οι αγορές είναι απλώς πιο ελεύθερες, πιο αποδοτικές, πιο δημιουργικές και λιγότερο ευάλωτες στα μπλοκ εξουσιών και διαφθοράς. Το κράτος είναι αναγκαίο για να οργανώνει και να υποστηρίζει τον ανταγωνισμό, να προστατεύει τα βασικά δικαιώματα, και να παρέχει εθνική ασφάλεια – αλλά η δημοκρατική βούληση δεν είναι ποτέ αναγκαία. Είναι το λάθος εργαλείο για την αντιμετώπιση των τεχνικών πολιτικών προβλημάτων και αναπόφευκτα στοχεύει στη διαταραχή των επιδόσεων της αγοράς. Αυτή η άποψη ενθαρρύνει τόσο μια νέα νόρμα για τη δικαιοδοσία του κράτους (ο σκοπός της είναι να υποστηρίζει τις αγορές, όχι να εκπροσωπεί το λαό) όσο και ένα νέο ενθουσιασμό για την τεχνοκρατική εξουσία, καθώς και μια υπερκαθορισμένη εχθρότητα προς τη δημοκρατία ως πολιτική μορφή. Η δημοκρατία αντιπροσωπεύει τα βαρίδια του κολεκτιβισμού, του παρεμβατισμού, του πλειοψηφισμού, της αναδιανομής, του σχεδιασμού, των γενικών κανόνων ή εντολών και της διοικητικής γραφειοκρατίας. Αντιθέτως, οι αγορές αντιπροσωπεύουν την ελαφρότητα της ατομικής επιλογής και της ευδοκίμησης, του ανταγωνισμού, της δημιουργικότητας, της τεχνολογίας και της αυθόρμητης ευταξίας.

Είναι σχετικά εύκολο να αντιληφθούμε τον τρόπο με τον οποίο η αρχή της υπεροχής της αγοράς θέτει υπό αμφισβήτηση δημόσιες παροχές, δημόσια αγαθά και μια δημόσια σφαίρα για τη λήψη αποφάσεων σχετικά με τους κοινούς σκοπούς. Αλλά επιτίθεται επίσης στη βασική ιδέα της δημοκρατίας σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι θα έπρεπε να κυβερνούν τους εαυτούς τους, θα έπρεπε να είναι κυρίαρχοι ως λαός και από κοινού να καθορίζουν την πορεία τους. Η αντιπαράθεση των αγορών στους ανθρώπους ως αυτοκυρίαρχους (και όχι ως υπέρτερους του κοινωνικού σχεδιασμού) προωθεί μια θεμελιώδη εχθρότητα απέναντι στο ίδιο το πολιτικό πεδίο πάνω στο οποίο στηρίζεται η δημοκρατία.

Συνεπώς, να και η τέταρτη θέση: Ο νεοφιλελευθερισμός φέρνει σε αντιπαράθεση τη δημοκρατική λήψη αποφάσεων και διακυ-

βέρνηση με την απελευθέρωση των αγορών και των κρατών που τις υπηρετούν.

5. Ο νεοφιλελευθερισμός υποτιμά και κατευνάζει την ιδιότητα του πολίτη (Γουόλιν, κ.ά.)

Η δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη είναι θύμα αυτής της επίθεσης στο πολιτικό, της κατίσχυσης των αγορών, της ιδιωτικοποιημένης ανώτατης εκπαίδευσης και της αμείλικτης οικονομικοποίησης του υποκειμένου από τη νεοφιλελεύθερη ορθολογικότητα. Μέσα από αυτόν τον συνδυασμό δυνάμεων, η δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη ατροφεί και απαξιώνεται. Κατευνάζεται από τους λόγους του καταναλωτισμού και των επενδύσεων που αποθαρρύνουν την ενεργό συμμετοχή στη δημόσια ζωή και από λόγους περί διακυβέρνησης που διατυπώνουν πολιτικά προβλήματα με τεχνικούς όρους και μέμφονται όλες τις πολιτικές ως ιδεολογία. Κατευνάζεται επίσης από αυτό που ο Σέλντον Γουόλιν αποκαλεί εκλογές υπό το καθεστώς ελέγχου, όπου, όπως σημειώνει, η ορολογία «οι πολίτες» έχει με αποκαλυπτικό τρόπο δώσει τη θέση της σε αυτή «του εκλογικού σώματος» που συστηματικά γίνεται υποκείμενο δημοσκοπήσεων, στοχοποιείται εμπορικά, υποδιαιρείται, χειραγωγείται, καθησυχάζεται, πείθεται...οτιδήποτε εκτός από το να ενεργοποιείται για δικό του λογαριασμό. Αυτή είναι η βιοπολιτική κυβερνολογική που έρχεται να υπονομεύσει την ίδια την αντιπροσωπευτική δημοκρατία.

Στη συνέχεια, υπάρχει η νεοφιλελεύθερη ιδιωτικοποίηση και επαγγελματικοποίηση της ανώτατης εκπαίδευσης. Όταν η εκπαίδευση μετατρέπεται από ένα δημόσιο αγαθό δημιουργίας μορφωμένων πολιτών σε μια ιδιωτική επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο, τα πάντα διακυβεύονται: από τα προγράμματα σπουδών μέχρι τη διδασκαλία, από τις εξετάσεις μέχρι τη μάθηση, από τις εγγραφές μέχρι τις προτεραιότητες του προϋπολογισμού. Από τη

στιγμή που μετατρέπεται σε μια αυτο-επένδυση παραγωγής χρέους ούτε ο σκοπός ούτε η πρακτική της εκπαίδευσης μπορούν να παραμείνουν προσανατολισμένα απέναντι στην καλλιέργεια μορφωμένων, σκεπτόμενων, δημοκρατικών πολιτών. Για τους φοιτητές και τις φοιτήτριες, το διδακτικό προσωπικό και το ίδρυμα, μοναδικό μέτρο αξιολόγησης γίνεται η απόδοση της επένδυσης.

Συνεπώς, η πέμπτη θέση: Ο νεοφιλελευθερισμός υποτιμά, κατευνάζει και υπονομεύει τη δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη.

6. Η ακραία υλική ανισότητα είναι τοξική για τη δημοκρατία (Τοκβίλ, Ρουσσώ, Πικετί, Ράιχ)

Στο *Κοινωνικό συμβόλαιο*, ο Ρουσσώ υποστήριξε, όπως είναι γνωστό, ότι, για να διατηρήσουμε την ελευθερία και την ισότητα στη δημοκρατία, «[κανένας] δεν θα πρέπει να είναι αρκετά πλούσιος ώστε να αγοράζει τον άλλον και κανένας τόσο φτωχός ώστε να αναγκάζεται να πουλήσει τον εαυτό του». Αυτή η επιταγή δεν προερχόταν από τη δικαιοσύνη, τη συμπόνια για τους φτωχούς ή την καταδίκη των πλούσιων. Για τον Ρουσσώ, οι ακραίες ταξικές διαιρέσεις μάλλον υπονομεύουν την ίδια τη δυνατότητα μιας γενικής βούλησης σχετικά με την από κοινού ύπαρξη. Τέτοιες διαιρέσεις, υποστήριξε, «αποτελούν ένα εμπόριο της δημόσιας ελευθερίας» και τελικά δημιουργούν το αντίθετο της δημοκρατίας, την τυραννία.

Ο Τομά Πικετί προσφέρει την επικαιροποιημένη εκδοχή του επιχειρήματος του Ρουσσώ. Οι πραγματικά ελεύθερες αγορές, υποστηρίζει, είναι καταστροφικές τόσο για τον καπιταλισμό όσο και για τη δημοκρατία κυρίως επειδή παράγουν ένα μεγαλύτερο ποσοστό συσσώρευσης κεφαλαίου σε σχέση με την οικονομική ανάπτυξη. Εάν αυτή η συσσώρευση δεν είναι κοινωνικά κατανομημένη, το αποτέλεσμα θα είναι υπερβολικές συγκεντρώσεις πλούτου στην κορυφή και φτωχοποίηση για τους πολλούς, έχοντας ως αποτέλεσμα στασιμότητα και δημοσιονομικές κρίσεις. Ωραία, αυτό

είναι κακό για τον καπιταλισμό, αλλά ποιες είναι οι επιπτώσεις για τη δημοκρατία; Η αξιοκρατία που βασίζεται στην ισότητα των ευκαιριών εξαφανίζεται και η κοινωνική κινητικότητα παρεμποδίζεται, καθώς η ταξική θέση που κληρονομείται καθορίζει τις προοπτικές σε όλη την έκταση της κοινωνίας. Σε εθνικό επίπεδο, οι οικονομικές ελίτ ελέγχουν επίσης τις πολιτικές στη σφαίρα της πολιτικής. Με αυτόν τον τρόπο, η ολιγαρχία αντικαθιστά τη δημοκρατία. Καθώς η τάξη των εισοδηματιών υπερισχύει σε μια στάσιμη οικονομία, μια νεο-φεουδαρχική εποχή γεννιέται.

Συνεπώς, η έκτη θέση: Η ακραία οικονομική ανισότητα που δημιουργείται από τον νεοφιλελευθερισμό καταστρέφει τη γενική βούληση και παράγει την ολιγαρχία.

7. Ο νεοφιλελευθερισμός δημιουργεί την πλουτοκρατία (Κιούνερ)

Αλλά είναι ολιγαρχία ή πλουτοκρατία; Η ολιγαρχία είναι κυβέρνηση από μια μικρή συντονισμένη ομάδα. Η πλουτοκρατία είναι κυβέρνηση από τους πλούσιους, από μια ομάδα που μπορεί να δώσει εντολές για πολιτικές αποφάσεις, ενώ δεν βρίσκεται απαραίτητα σε μια θέση για να ασκεί καθήκοντα ή δεν κατέχει άμεσα την πολιτική εξουσία. Αυτή η εντολή μπορεί να προκύψει μέσα από 1) τον έλεγχο των εκλογών, 2) τον έλεγχο της νομοθεσίας και/ή 3) τον έλεγχο των μέσων ενημέρωσης. Η πλουτοκρατία στις σύγχρονες Ηνωμένες Πολιτείες προέρχεται από τον συνδυασμό των τριών. Κατά συνέπεια, θα ταξιδέψουμε εκεί για μια στιγμή για να εξετάσουμε αυτή τη θέση.

Μια σειρά αποφάσεων του Ανώτατου Δικαστηρίου που απορυθμίζουν ριζικά τη χρηματοδότηση μιας προεκλογικής εκστρατείας σημαίνει ότι σήμερα οι προεκλογικές εκστρατείες στις ΗΠΑ απαιτούν πλούσιους χορηγούς – η τιμή για μια έδρα στη Γερουσία είναι περίπου 100 εκατομμύρια δολάρια, ενώ για την Προεδρία 1 δις δολάρια. Αυτοί οι χορηγοί προφανώς κινούν τα νήματα ελέγ-

χοντας εκείνους που έχουν εκλεγεί με τις χορηγίες τους. Σήμερα, λιγότερο από το 0,5% του ενήλικου πληθυσμού των ΗΠΑ ελέγχει τα χρήματα από τα οποία οι υποψήφιοι και τα κόμματα εξαρτώνται και το πιο σημαντικό αναφορικά με την τάξη των χορηγών είναι οι εμφανώς ομοιόμορφες οικονομικές απόψεις τους. Σύμφωνα με τον Κιούνερ, παρά τις όποιες άλλες διαφορές τους, ο δημοσιονομικός και οικονομικός συντηρητισμός είναι το καθοριστικό χαρακτηριστικό της τάξης των χορηγών στο σύνολό της.

Ο πλουτοκρατικός έλεγχος της νομοθεσίας υποκινείται περαιτέρω από την αυξανόμενη ιδιωτικοποίηση της ίδιας της νομοθετικής διαδικασίας. Καθώς ο νεοφιλελευθερισμός υποβαθμίζει την κυβέρνηση, τα επιτελικά στελέχη του Κογκρέσου αντικαθίστανται από εταιρικές ομάδες συμφερόντων που τώρα πλέον γράφουν τη νομοθεσία την οποία προωθούν. Αυτή η ιδιωτικοποίηση και η ανάθεση της νομοθετικής διαδικασίας σε τρίτους είναι προφανώς το επακόλουθο όταν οι βιομηχανίες του άνθρακα και του πετρελαίου και οι γεωργικές επιχειρήσεις ελέγχουν τους νόμους για το περιβάλλον, την υγεία και την ασφάλεια, αλλά επίσης όταν η Γουόλ-Μαρτ γράφει το εργατικό δίκαιο, οι φαρμακευτικές εταιρείες διαμορφώνουν το δίκαιο για την υγειονομική περίθαλψη και, πάνω απ' όλα, όταν οι τράπεζες γράφουν τους νόμους που διέπουν την οικονομία. Επιπλέον, υπάρχει η τάση να υπάγονται τα μέλη του νομοθετικού σώματος σε εταιρικές θέσεις άσκησης πίεσης – 172 πρώην μέλη του Κογκρέσου ήταν εγγεγραμμένοι εκπρόσωποι ομάδων συμφερόντων σύμφωνα με την τελευταία καταγραφή. Ο εταιρικός έλεγχος των μέσων ενημέρωσης έρχεται να ολοκληρώσει την αιχμαλώτιση της εκλογικής διαδικασίας από τον πλούτο: σήμερα στις ΗΠΑ, έξι εταιρικοί κολοσσοί των μέσων ενημέρωσης, με 300 δις δολάρια συνολικά ετήσια έσοδα, ελέγχουν το 90% των εμπορικών μέσων ενημέρωσης. Αυτό αντιπροσωπεύει ένα ποσοστό αναδιάρθρωσης που τα τελευταία χρόνια υπερβαίνει το 1000%.

Εάν οι ελεύθερες εκλογές, η ανεξάρτητη νομοθετική δικαστική εξουσία, και η ελευθερία του Τύπου έχουν αποτελέσει τις βασικές αρχές της συνταγματικής δημοκρατίας από την ίδρυσή της, η πλουτοκρατία φαίνεται να είναι το όνομα που αρμόζει για να περιγράψει αυτό που διαμορφώνεται στον απόηχό τους. Αυτή είναι η έβδομη θέση.

Οι επόμενες δυο θέσεις προσφέρουν μια διαφορετική οπτική γωνία αναφορικά με τη νεοφιλελεύθερη υπονόμηση της δημοκρατίας. Σχετίζονται με την ικανότητα των πιστωτικών θεσμών ή εθνών-πιστωτών να συνθλίβουν τη λαϊκή κυριαρχία μέσω δικτατορικών όρων πίστωσης. Παράγοντας ουσιαστικά ένα είδος φυλακής χρέους για ολόκληρα έθνη, αυτή η αντίξοη τροπή είναι εδώ και καιρό γνωστή στα έθνη που δίνουν το δικό τους αγώνα στον παγκόσμιο νότο. Αυτή η κατάσταση σχετίζεται και με την αντικατάσταση της δημοκρατίας μέσω του καθημερινού ελέγχου από τις χρηματοπιστωτικές αγορές, αυτό που ο Στρέεκ ορίζει ως τον εκτοπισμό του *Staatsvolk* (κράτος του λαού) από το *Marktvolk* (αγορά του λαού) στο σύγχρονο κράτος χρέους όπου η πολιτική γίνεται ολοένα και περισσότερο ένα ζήτημα «διακυβερνητικής χρηματοπιστωτικής διπλωματίας».

8. Η χρηματιστικοποίηση δημιουργεί την εξουσία των πιστωτών (Όφε και Στρέεκ)

Αυτή η θέση υποδηλώνει ότι η χρηματιστικοποίηση υπονομεύει με άμεσο τρόπο τη δημοκρατία όταν τα κράτη εξαρτώνται περισσότερο από την εμπιστοσύνη των πιστωτών τους (ή των επενδυτών) παρά από το σύνολο των πολιτών, μια κατάσταση που τη βιώθουν πιο έντονα τα φτωχά κράτη, αλλά στην οποία πλούσιες δημοκρατίες είναι και αυτές ευάλωτες (Στρέεκ). Αυτό προβάλλει μια μετάπτωση από αυτό που ο Κλάους Όφε αποκαλεί «τις αγορές που είναι ενσωματωμένες στα κράτη, στα κράτη που είναι ενσωματω-

μένα στις (χρηματοπιστωτικές) αγορές και...χωρίς άμυνα εκτίθεται στις απρόβλεπτες τροπές τους».

Ας σταθούμε λίγο σε αυτό. Η νεοφιλελεύθερη απορρύθμιση των τραπεζών δημιούργησε αυτό που τώρα αποκαλούμε χρηματιστικοποίηση – όχι απλώς την αύξηση της σημασίας και της εξουσίας του χρηματοπιστωτικού τομέα, αλλά την κυρίευση της οικονομικής και πολιτικής ζωής από το χρέος το οποίο διαχειρίζονται οι τράπεζες και από τις αξιολογήσεις της πιστοληπτικής ικανότητας που έχουν ανατεθεί στους οίκους αξιολόγησης. Ποικίλες διαστάσεις της χρηματιστικοποίησης πλήττουν τη δημοκρατία. Ας επισημάνω εδώ, τις τέσσερις πιο σημαντικές: 1) η εγγενής αστάθεια των χρηματοπιστωτικών αγορών (οι επενδυτές στοιχηματίζουν σύμφωνα με τις προσδοκίες ότι αυτό που τώρα αποτιμάται χαμηλά σύντομα θα αποτιμάται υψηλά και το αντίστροφο) που υποσκάπτει την πολιτική διαδικασία λήψης αποφάσεων, 2) η όξυνση των παγκόσμιων ανισοτήτων από τις συγκαλυμμένες αναδιανομές που επιτεύχθηκαν στις χρηματοπιστωτικές αγορές, 3) οι παγκόσμιες επιπτώσεις των χρηματοπιστωτικών κρίσεων, μεγαλύτερης οξύτητας και διάρκειας τους πιο αδύναμους παίκτες και 4) η άνευ προηγουμένου απορρόφηση σχεδόν όλων των διαστάσεων της ζωής από μια σύνθετη τάξη πίστωσης και χρέους. Είναι αυτή η πανταχού παρούσα υπαγωγή στο σύστημα πίστωσης και χρέους που δημιουργεί τη σπάνια δύναμη των μεγάλων τραπεζών να λύνουν προβλήματα με τους δικούς τους όρους: Αυτό που τις κάνει «πολύ σημαντικές για να χρεοκοπήσουν» δεν είναι απλώς το μέγεθός τους, αλλά η δική τους υπερχρέωση σε συνδυασμό με τη δαιδαλώδη επέκτασή τους σε όλες ανεξαιρέτως τις πτυχές της οικονομίας. Ιδού ο τρόπος με τον οποίο συνοψίζει αυτή την κατάσταση ο Κλάους Όφφ:

Τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα είναι πρώτα και κύρια οφειλέτες, αφού οφείλουν περιουσιακά στοιχεία σε μυριάδες ιδιωτικούς και δημόσιους δικαιούχους. Ως εκ τούτου, εάν οι μεγάλες τράπεζες καταρρεύσουν, πολλές άλλες επιχειρήσεις (συμπεριλαμβανομένων και άλλων τραπεζών),

νοικοκυριά, εργαζόμενοι και, ενδεχομένως, κράτη θα καταρρεύσουν επίσης... Οι τράπεζες είναι το δομικό ισοδύναμο της ομηρείας: Αν θέλεις να σώσεις τη ζωή του ομήρου, θα πρέπει να κάνεις ό,τι απαιτούν οι τράπεζες – μια ξεκάθαρη σχέση εξουσίας.

Πρόκειται για μια ξεκάθαρη σχέση εξουσίας που υπονομεύει τη δημοκρατία και μετασχηματίζει την ικανότητα δημοκρατικής διαδικασίας λήψης αποφάσεων μέσω της λογικής της χρηματιστικοποίησης. Αυτή η λογική, όπως γνωρίζει καλά η Ελλάδα, περιορίζει τον δημοκρατικό έλεγχο επί της εθνικής πολιτικής επειδή η εξυπηρέτηση του χρέους γίνεται η πρώτη προτεραιότητα των πιστωτών, και οι αξιολογήσεις της πιστοληπτικής ικανότητας είναι το κλειδί της εθνικής επιβίωσης. Αλλά υπάρχει, επίσης, η εγγενώς ρευστή και ευμετάβλητη φύση των ίδιων των παγκοσμιοποιημένων χρηματοπιστωτικών αγορών τέτοια που, για παράδειγμα, η κατάρρευση της ανάπτυξης της Κίνας εντείνει το σπινάλ χρέους/θανάτου (debt/death) του Πουέρτο Ρίκο και απειλεί να συντρίψει τη βασιμμένη στις εξαγωγές οικονομία της Γερμανίας. Έτσι, η «ξεκάθαρη σχέση εξουσίας» που ασκείται από τις τράπεζες, στο πλαίσιο μιας ρευστής χρηματοπιστωτικής τάξης της οποίας καύσιμο είναι η κερδοσκοπία και ο τζόγος πάνω σε καταστροφές και υψηλού ρίσκου δραστηριότητες μοιάζει περισσότερο με την κυριαρχία που ασκεί ένας μεθυσμένος θεός παρά ένας ορθολογικός σμιτιανός που λαμβάνει αποφάσεις.

Συνεπώς, η όγδοη θέση: Η δημοκρατία υποτιμάται από τη χρηματιστικοποίηση, τις χρηματοπιστωτικές αγορές και τις τράπεζες.

Αλλά σε αυτό το σημείο ερχόμαστε αντιμέτωποι με το τι ακριβώς είδος αντιδημοκρατική δύναμη συνιστά το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο – είναι η εξουσία των αγορών ή η εξουσία πολιτικών παραγόντων και θεσμικών οργάνων που αντιδρούν στις αγορές; Ο Στρέεκ και ο Όφε δίνουν έμφαση στο πρώτο, ενώ ο Βαρουφάκης και ο εκλιπών Μπεκ στο δεύτερο.

9. Οι «δημοσιονομικοί άρχοντες» αντικαθιστούν τους δημοκρατικούς θεσμούς (Βαρουφάκης και Ούλριχ Μπεκ)

Ιδού πώς περιέγραψε ο πρώην υπουργός Οικονομικών της Ελλάδας, Γιάνης Βαρουφάκης, τον Ιούλιο του 2015 τις συμφωνίες της ευρωζώνης που απαιτούσαν από την Ελλάδα να ξεπουλήσει περιουσιακά στοιχεία και ντόπιες επιχειρήσεις σε ξένους επενδυτές, να ιδιωτικοποιήσει τις κρατικές βιομηχανίες και να μειώσει δραστικά τις υπηρεσίες του κράτους και τις συντάξεις:

δεν είναι ένα πακέτο διάσωσης...είναι η μεγαλύτερη επίθεση στην ευρωπαϊκή δημοκρατία από το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου...[θάβοντας] τις αξίες, τα ιδανικά και τις αρχές της δημοκρατίας...Εκ των πραγμάτων, αυτό το πακέτο διάσωσης έχει μετατρέψει την Ελλάδα σε ένα προτεκτοράτο, ένα υποτελές κράτος. Το Γιούρογκρουπ, το οποίο δεν έχει καμιά δημοκρατική νομιμοποίηση...λειτουργεί χωρίς κανέναν έλεγχο – και λαμβάνει αποφάσεις ζωής και θανάτου. Η ίδρυση του Γιούρογκρουπ σηματοδότησε τον θάνατο της δημοκρατίας.

Το γεγονός ότι η Ελλάδα ήταν αναγκασμένη να διαλέξει ανάμεσα στους κινδύνους μιας εξόδου από το ευρώ και την υποταγή στους όρους της Τρόικας ήταν προφανές για κάθε παρατηρητή. Αλλά ποια είναι η θεωρία της νεοφιλελεύθερης απο-δημοκρατικοποίησης στην κατηγορία που επιρρίπτει ο Βαρουφάκης; Τον Σεπτέμβριο του 2014, πριν από την άνοδο του ΣΥΡΙΖΑ στην εξουσία, ο Βαρουφάκης ανέλυσε μια πρόταση για την ευρωπαϊκή πολιτική ολοκλήρωση που προωθούσε ο Βόλφγκανγκ Σόιμπλε (ο υπουργός Οικονομικών της Γερμανίας) και ο Καρλ Λάμερς (ο πρώην επικεφαλής των εξωτερικών υποθέσεων). Η πρόταση επικεντρωνόταν στη θέσπιση ενός επιτρόπου προϋπολογισμού της ευρωζώνης με δικαίωμα βέτο έναντι των εθνικών προϋπολογισμών και ενός κοινοβουλίου της ευρωζώνης «για την ενίσχυση της δημοκρατικής νομιμότητας των αποφάσεων που επηρεάζουν το μπλοκ των χωρών

του ενιαίου νομίσματος». Προφανώς, το κοινοβούλιο είναι βιτρίνα των εξουσιών ενός τσάρου του προϋπολογισμού αλλά αυτό το μέρος της εξαπάτησης δεν είναι εκεί όπου ο Βαρουφάκης επικέντρωσε την ανάλυσή του.

Μια ευρωζώνη που χαρακτηρίζεται από αυτό που ο Βαρουφάκης αποκάλεσε «δημοσιονομικό άρχοντα», σημαίνει ότι ένας εκπρόσωπος του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, παρά οι λαοί ή οι εκπρόσωποί τους, θα αποφασίζει για τις εθνικές προτεραιότητες και τους συμβιβασμούς που αφορούσαν κάθε ευάλωτη οικονομία σε μια ευρέως άνιση Ευρώπη. Αφήνοντας «τους ασθενέστερους πολίτες και τα πιο αδύναμα κράτη της Ευρώπης [χωρίς] συνταγματική προστασία από την αυθαίρετη, μεροληπτική εξουσία», ο Βαρουφάκης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η πρόταση κινείται πέρα από το «δημοκρατικό έλλειμμα» της ΕΕ για το οποίο συχνά θρηνούν οδηγώντας στον δεσποτισμό, το αντίθετο της δημοκρατίας.

Δυστυχώς, η πρόταση των Σόιμπλε-Λάμερς δεν χρειάστηκε να υιοθετηθεί επίσημα για να πραγματοποιηθεί αποτελεσματικά. Στις αρχές του καλοκαιριού, ενεργώντας ως οι ανεπίσημοι τσάροι του προϋπολογισμού της Ευρώπης, η Μέρκελ και ο Σόιμπλε άσκησαν ακριβώς αυτή την απογυμνωμένη εξουσία την οποία περιγράφει ο Βαρουφάκης, έστω και αν το ΔΝΤ, ειρωνικά, σχεδόν τους χάλασε τα σχέδια.

Όμως ο Βαρουφάκης περιγράφει τη δημοκρατία να ανατρέπεται από τη χρηματοπιστωτική οικονομία, από την πολιτική εξουσία ή από τη χρηματοπιστωτική εργαλειοποίηση της πολιτικής εξουσίας; Η διαφορά έχει σημασία. Από τη μια πλευρά, υπονοεί ότι τα χρηματοπιστωτικά αποφασίζουν – ο τσάρος του προϋπολογισμού είναι ο εκπρόσωπός τους. Από την άλλη πλευρά, τονίζει τον αντιδημοκρατικό *πολιτικό* ντεσιζιονισμό που διέπει την ευρωζώνη. Ο ίδιος, μάλιστα, φαίνεται να θεωρεί ότι οι ίδιες οι αγορές κυβερνούν συσκοτίζοντας την πολιτική εξουσία, μια συσκοτίση διακηρυγμένη από οικονομολόγους και υπουργούς Οικονομικών. Η Τρόικα είχε

επιλογές και η Ευρώπη θα μπορούσε να οργανωθεί από δημοκρατικά θεσμικά όργανα και διαδικασίες αν είχε τη βούληση να τα οικοδομήσει και να τα τηρήσει. Με αυτόν τον τρόπο, ο Βαρουφάκης αποσκοπεί στο να αποκαλύψει το πολιτικό ισχυρό όπλο που κρύβεται πίσω από τις προφανείς οικονομικές επιταγές. Αυτό επιτρέπει τη διατύπωση του επιχειρήματος ότι στο πλαίσιο μιας υποτιθέμενης δημοκρατίας, ακόμη και εντός των σημερινών οικονομικών ρυθμίσεων, οι λαοί είναι δικαίως κυρίαρχοι, μια κυριαρχία που ο ελληνικός λαός εξέφρασε με το δημοψήφισμα του Ιουλίου και που επλήγη από το πραξικόπημα της συμφωνίας του Ιουλίου.

Για να το θέσω διαφορετικά, ο Βαρουφάκης πουθενά δεν χρεώνει στον καπιταλισμό, στον νεοφιλελευθερισμό ή στη χρηματιστικοποίηση την αντι-δημοκρατική ή συστηματικά υποταγμένη διαδικασία λήψης πολιτικών αποφάσεων. Μάλλον, αυτό που είναι αντιδημοκρατικό είναι το να επιτρέπεται στις τράπεζες να κυβερνούν, μόνες τους ή μέσω των πολιτικών υποτακτικών τους. Αυτό που είναι αντιδημοκρατικό είναι το να επιτρέπεται στα κράτη-πιστωτές, στους νομισματικούς θεσμούς, και στα μη εκλεγμένα και ασύδοτα ευρωπαϊκά πολιτικά όργανα να υπαγορεύουν τους όρους ύπαρξης των κρατών-οφειλετών. Αυτές είναι οι «απογυμνωμένες σχέσεις εξουσίας» που παράγουν αυτό που αποκάλεσε στο σχόλιό του για τις συμφωνίες του Ιουλίου «υποτέλεια για την Ελλάδα», «φεουδαρχία», «δεσποτισμό», «καταστροφή της λαϊκής βούλησης, της προστασίας, της αξιοπρέπειας, και της βιωσιμότητας», και «καταστροφή των βασικών δημοκρατικών αρχών».

Αλλά, ακόμα και βάζοντας σε παρένθεση τη θέση των Στρέικ/Όφε (ότι κράτη, όπως η Ελλάδα, κυριαρχούνται ουσιαστικά από τις αγορές ή την «Αγορά του Λαού» [Marktnolk]), οι αντιδημοκρατικές μορφές της πολιτικής εξουσίας, τις οποίες ο Βαρουφάκης περιγράφει και επικρίνει ως απόγονους του νεοφιλελευθερισμού δεν είναι η πολιτική συνεπαγωγή του ή, καλύτερα, η φιλοδοξία του; Ο Βαρουφάκης χαρακτηρίζει την ευρωζώνη ως «μια πα-

νίσχυρη μακρο-οικονομία με μια Κεντρική Τράπεζα, αλλά όχι ως μια κυβέρνηση ή ένα πολιτικό όργανο, και εντελώς αποστερημένη από το “εμείς, ο λαός” που μπορούμε με μοναδικό τρόπο να παρέχουμε το αναγκαίο θεμέλιο της πολιτικής νομιμοποίησης». Αυτό δεν είναι το νεοφιλελεύθερο όνειρο – μια οικονομική τάξη που στηρίζεται και διασφαλίζεται από τους πολιτικούς θεσμούς και τους ισχυρούς και τελικά απαλλάσσεται από τη δημοκρατία; Η πολιτική εξουσία που ασκείται χωρίς λογοδοσία και καλύπτεται από τη γλώσσα της οικονομικής έκτακτης ανάγκης;

Σε αυτό το σημείο, θα αποδεχόμουν τη θέση του Βαρουφάκη. Αλλά για τον ίδιο τον Βαρουφάκη νομίζω ότι η διατύπωση του προβλήματος με όρους αντιδημοκρατικής πολιτικής βούλησης είναι στρατηγικής σημασίας για διαφορετικό λόγο. Αν η δημοκρατία παρεμποδίζεται ηθελημένα από πολιτικούς δρώντες, και δεν εξαναμίζεται απλώς από τις αγορές, τις λογικές ή τις μορφές πολιτικής εξουσίας που είναι προϋπόθεση και συνέπεια του νεοφιλελευθερισμού, τότε ο αγώνας μπορεί να διεξαχθεί στο πολιτικό πεδίο της μάχης. Αυτό σημαίνει ότι, παρά το σύνθημα που αναφέρεται στο πραξικόπημα «μέσω τραπεζών αντί μέσω αρμάτων μάχης», οι δυνάστες έχουν ένα πρόσωπο το οποίο, επίσης, σημαίνει ότι ο δήμος έχει έναν εχθρό και μπορεί, όπως έπραξε για σύντομο χρονικό διάστημα το προηγούμενο καλοκαίρι, να ξεσηκωθεί εναντίον του. Ο λαός εναντίον της Τρόικας, βούληση εναντίον βούλησης, δημοκράτες εναντίον τυράννων. Με άλλα λόγια, αν η ανάλυση του Βαρουφάκη αγνοεί όλους τους τρόπους με τους οποίους οι ίδιες οι δημοκρατικές αρχές και πρακτικές συστηματικά αναιρούνται από τη νεοφιλελευθεροποίηση, αυτή η τρύπα είναι η ίδια η πύλη μέσω της οποίας η λαϊκή δημοκρατική διαμαρτυρία εναντίον του νεοφιλελευθερισμού μπορεί να εισρέει – στην πραγματικότητα αυτή έχει εισρεύσει: από το Ποδέμος στην Ισπανία, από τους Εργατικούς στη Βρετανία, από τον ΣΥΡΙΖΑ και από αυτό που όρισε ο Βαρουφάκης ως το «όμορφο και επιβλητικό ΟΧΙ» του δημοψηφίσματος του Ιου-

λίου. Εν συντομία, απευθύνει πρόσκληση για μια επιτελεστική αποκατάσταση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και ακόμα και της σοσιαλδημοκρατίας εναντίον της καταστροφής και της δυσφήμισης της από τη νεοφιλελεύθερη σημειολογία, πολιτική, οικονομία και νομολογία που συναντήσαμε στις άλλες θέσεις.

Συνεπώς, η ένατη θέση: Οι αντιδημοκρατικές πολιτικές εξουσίες υπηρετώντας τη χρηματοπιστωτική οικονομία ανατρέπουν τη λαϊκή κυριαρχία.

10. Δέκατη θέση: Ο ορντοφιλελευθερισμός απαιτεί αυταρχική και τεχνοκρατική εξουσία (Μπίμπριχερ)

Όπως ο Όφε, ο Βαρουφάκης και ο Στρέεκ, έτσι και ο Τόμας Μπίμπριχερ επικεντρώνεται στην ΕΕ και στις κρίσεις της αλλά διαθλά το «δημοκρατικό έλλειμμα» μέσω των ορντοφιλελεύθερων – εκείνων των γερμανών στοχαστών των μέσων του αιώνα των οποίων η εντατική ενασχόληση με τον νεοφιλελευθερισμό δεν ήταν αρκετά ευθυγραμμισμένη με αυτή του Χάγιεκ ή της Σχολής του Σικάγο. Έχοντας τον ίδιο ενθουσιασμό με τον Χάγιεκ και τον Φρίντμαν για απελευθερωμένες και πανταχού παρούσες αγορές, οι ορντοφιλελεύθεροι ξεχώρισαν για την υπεράσπιση της αυταρχικής και τεχνοκρατικής διακυβέρνησης ως τρόπου απομόνωσης της κυβέρνησης απέναντι τόσο στην ανορθολογικότητα των μαζών όσο και στην εταιριοκρατία-διαφθορά της πολιτικής και των αγορών από τις κυρίαρχες οικονομικές εξουσίες, στην οποία ήξεραν ότι θα ενέδιδε ο πλουραλισμός της ομάδας συμφερόντων.

Για να το κατανοήσουμε αυτό, χρειάζεται να υπενθυμίσουμε ότι ο ορντοφιλελευθερισμός προσέφερε τρεις βασικές αναθεωρήσεις του κλασικού φιλελευθερισμού: 1) Θεωρούσαν τις ανταγωνιστικές αγορές κατασκευασμένες, όχι φυσικές ή αυτο-δίκαιες, 2) θεωρούσαν τον ανταγωνισμό, όχι την ανταλλαγή, τη βασική αρχή και αξία των αγορών και ως εκ τούτου, 3) θεωρούσαν την κρατική εξουσία το

κλειδί για την προώθηση και προστασία των ανταγωνιστικών αγορών. Γι' αυτές δεν υπήρχε καμιά πολιτική *laissez faire*—κάτι τέτοιο θα οδηγούσε σε μονοπώλιο και κερδοσκοπία. Μόνο τα ισχυρά, οιονεί αυτόνομα πολιτικά θεσμικά όργανα μπορούν να προωθήσουν τον ανταγωνισμό, να εμποδίσουν τη διαφθορά από τους ισχυρούς και δεν μπορούν να προσβληθούν από τις παράλογες λαϊκές απαιτήσεις. Με αυτόν τον τρόπο, μια πραγματικά ακμάζουσα κοινωνία της ελεύθερης αγοράς δεν έχει καμιά σχέση με τη δημοκρατία· απαιτεί την κυριαρχία της αυθεντίας και της τεχνογνωσίας.

Όταν ο Μπίμπριχερ στρέφει την προσοχή του στη σύγχρονη ΕΕ, αυτό που βρίσκει είναι ο ορντοφιλελευθερισμός. Η αυταρχική εξουσία εύκολα εντοπίζεται στην Τρόικα, αλλά το πιο ενδιαφέρον για τον Μπίμπριχερ είναι η αυξανόμενη χρήση τεχνοκρατικών εργαλείων της κυβέρνησης στις συνταγματικές προτάσεις τροποποίησης για τον «ισοσκελισμένο προϋπολογισμό» και πάνω απ' όλα στη «Διαδικασία Μακροοικονομικών Ανισορροπιών» (ΔΜΑ) που εμπειρεύεται στις μεταρρυθμίσεις με την εισαγωγή του «Εξάπτυχου» το 2011. Αποκαλώντας τη Διαδικασία Μακροοικονομικών Ανισορροπιών «ορντοφιλελεύθερο όνειρο», ο Μπίμπριχερ περιγράφει αυτή την «ημι-αυτόματη διαδικασία λήψης αποφάσεων» που πυροδοτείται όταν οι εθνικοί οικονομικοί δείκτες αποκλίνουν από ένα αποδεκτό κατώτατο όριο οπότε η φιλελευθεροποίηση και άλλα μέτρα θα πρέπει να εφαρμοστούν για την αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας, ενώ ποινές και πρόστιμα θα πρέπει να επιβληθούν για την επίτευξη της συμμόρφωσης. Όπως αναφέρει ο Μπίμπριχερ:

Επιτρέψτε μου να αποσαφηνίσω τι σημαίνει αυτό. Ένα σώμα το οποίο μόνο στον ελάχιστο βαθμό λογοδοτεί με δημοκρατικό τρόπο μπορεί να επιβάλλει πολιτικές σε δημοκρατικά εκλεγμένες κυβερνήσεις... Η Επιτροπή διατυπώνει τις συστάσεις της στη βάση ενός πίνακα οικονομικών αποτελεσμάτων και στηρίζεται στην οικονομική συμβουλή των ειδικών που βρίσκονται στους μηχανισμούς της. Επιπλέον, αυτές οι συστάσεις πολιτικής μπορούν να αφο-

ρούν απλώς το οτιδήποτε, από τις συνήθεις μειώσεις του ελλείμματος μέχρι τις διαδικασίες απελευθέρωσης της αγοράς ή ακόμα και αλλαγές στις πολιτικές αναφορικά με τις συντάξεις ή την υγεία...Με τη Διαδικασία Μακροοικονομικών Ανισορροπιών, υπάρχει ένας φορέας/θεσμός απομονωμένος από τις λαϊκές/δημοκρατικές πιέσεις που είναι σε θέση να πιέζει μέσω των μεταρρυθμίσεων ακόμα και παρά την αντίσταση εκλεγμένων κυβερνήσεων...Αυτή η τεχνοκρατική προσέγγιση αντιμετωπίζει πραγματικά πολιτικά ερωτήματα, για παράδειγμα, μέσω της θεώρησης του συστήματος του κράτους πρόνοιας ή του φορολογικού συστήματος ως τεχνικά ερωτήματα, και απορρίπτει [ακόμα και] τη βασική δυνατότητα διεκδίκησης του δικαιώματος της πορείας δράσης που συμφωνήθηκε μεταξύ των οικονομικών εμπειρογνομώνων για τη μείωση του δημοσίου/ιδιωτικού χρέους ή για την αύξηση των επιπέδων παραγωγικότητας...Η Διαδικασία Μακροοικονομικών Ανισορροπιών...δεν είναι μια διαδικασία έκτακτης ανάγκης, αλλά...ένα κρίσιμο στοιχείο μιας μακροπρόθεσμης προσπάθειας αναδιάρθρωσης της ευρωπαϊκής οικονομικής διακυβέρνησης.

Το ορντοφιλελεύθερο όνειρο είναι να αποφεύγεται η εξουσία του δήμου (που θεωρείται στην καλύτερη περίπτωση ανόητο και στη χειρότερη φασιστικό) και των οικονομικά ισχυρών (το πρόβλημα της ολιγαρχίας, όπως μας δίνεται από τον Πικετί, η πλουτοκρατία, όπως μας δίνεται από τον Κιούνερ). Η τεχνοκρατία υπόσχεται αποτελεσματική παραγωγή και διακυβέρνηση των ανταγωνιστικών αγορών, και, δυνητικά, αναχαιτίζει κάθε επαναστατικό αίσθημα: Όπως ακριβώς είναι δύσκολο να επιχειρηματολογήσουμε κατά της αρχής της πραγματικότητας της αγοράς, έτσι είναι δύσκολο να διαφωνήσουμε με την κυβέρνηση μέσα από έναν αλγόριθμο. Δίχως δεσπότες, δίχως εξεγέρσεις· σε αυτό συνίσταται η ελπίδα των ορντοφιλελεύθερων. Στο ερώτημα αναφορικά με το κατά πόσο η χρηματιστικοποίηση επιφέρει την εξουσία των αγορών ή την εξουσία της πολιτικής δύναμης, ο Μπίμπριχερ απαντά ότι αυτές συνε-

γώνονται σε μια τεχνοκρατική μηχανή απογυμνωμένη από ανθρώπινες διαβουλεύσεις και αποφάσεις.

Συνεπώς, η δέκατη θέση: Η δημοκρατία αντικαθίσταται από την υπέρτατη αρχή και την τεχνοκρατία στο πλαίσιο μεταεθνικών θεσμών που λειτουργούν με βάση το ορντοφιλελεύθερο μοντέλο.

IV.

Υποσχέθηκα ή προειδοποίησα ότι δεν θα συνέθετα αυτές τις θέσεις. Χωρίς αμφιβολία αυτή η υπόσχεση θα οδηγήσει σε απογοήτευση. Έχουμε μπροστά μας το ερώτημα σχετικά με το εάν οι πολλοί διαφορετικοί όροι της πλουτοκρατίας, της ολιγαρχίας, του δεσποτισμού, της τυραννίας, του αυταρχισμού ή της τεχνοκρατίας μπορούν να συλλάβουν με εύστοχο τρόπο τις διάφορες εκφορές της αντικατάστασης της δημοκρατίας από το νεοφιλελευθερισμό (ή κάθε μία από αυτές μπορεί να αποτελεί αναχρονιστικό όρο για τις νέες μορφές του 21ου αιώνα). Επιπλέον, έχουμε μπροστά μας εκκρεμή ερωτήματα σχετικά με τη φύση της αντιδημοκρατικής δύναμης του νεοφιλελευθερισμού: Είναι η απορρύθμιση, κυρίως του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, που καταστρέφει την ισότητα, την ανάπτυξη και την αξιοκρατία (η θέση του Πικετί); Ή είναι μια πανταχού παρούσα ορθολογικότητα διακυβέρνησης που επιτίθεται στους δημοκρατικούς όρους, στους θεσμούς, στις βλέψεις, στη λογοδοσία και στις πρακτικές της ιδιότητας του πολίτη (η δική μου θέση); Είναι η νεοφιλελεύθερη νομολογία που συγχωνεύει τον πλούτο με τον έλεγχο της νομοθεσίας και την πολιτική (η θέση του Κιούνερ); Ή είναι η συγχώνευση της χρηματοπιστωτικής οικονομίας με την ανεξέλεγκτη πολιτική εξουσία που περιφρονεί τη δημοκρατική εκπροσώπηση, τη λογοδοσία, τα θεσμικά αντίβαρα και τη λαϊκή κυριαρχία (η θέση του Βαρουφάκη); Κινούν σήμερα οι τράπεζες όλα τα νήματα, όπως στην ουσία υποστηρίζει ο Όφε; Ή,

όπως επιμένει ο Στρέεκ, τα κράτη πρώτα θέσπισαν την επίθεση στη σοσιαλδημοκρατία προς όφελος του κεφαλαίου και μετά από αυτήν την επίθεση η χρηματιστικοποίηση ανέλαβε να υποβαθμίσει και να απαξιώσει τα απομεινάρια της εκλογικής δημοκρατίας; Ή είμαστε στον κόσμο του Μπίμπριχερ, όπου μια πολιτικά αυταρχική και τεχνοκρατική ευρωζώνη είναι το έμβλημα του ορντοφιλελεύθερου ιδανικού για μια διακυβέρνηση ενός πανταχού παρόντος εμπορευματοποιημένου κόσμου;

Δεν θα είναι αρκετό να πω «όλα τα παραπάνω», δεδομένου ότι υπάρχουν εμφανώς διαφορετικές θεωρίες εξουσίας και ιστορίας που διακυβεύονται εδώ, και για εκείνους που ακούνε προσεκτικά, υπάρχουν επίσης ριζικές θεωρητικές συγκρούσεις μεταξύ του Βέμπερ, του Μαρξ, του Σμιτ, του Φουκώ, και ακόμα και του Κέυνς. Αλλά φτάνουμε προς το τέλος του χρόνου της διάλεξης, και μόλις έστρωσα το τραπέζι. Επομένως, ας παραλείψουμε κάποια πράγματα για να περάσουμε κατευθείαν στα ποτά μετά το δείπνο.

Όσο ασυμβίβαστα κι αν είναι μεταξύ τους τα παραπάνω ερμηνευτικά πλαίσια και η μελλοντική εργασία που θα απαιτούσε η οργάνωσή τους, δήλωσα από την αρχή ότι αυτές οι διαφορές είναι κάτι παραπάνω από ανταγωνιστικές αιτιολογήσεις του ίδιου φαινομένου: Μπορεί, επίσης, να παρουσιάζουν διαφορετικές δυνάμεις απο-δημοκρατικοποίησης και διαφορετικά πρόσωπα του νεοφιλελευθερισμού. Και από μια φουκωϊκή σκοπιά, σύμφωνα με την οποία καλούμαστε να διαβάζουμε την εξουσία *μέσω* της αντίστασης, είναι ενδεικτικό ότι υπάρχει λαϊκή κινητοποίηση εναντίον των περισσότερων από αυτές. Το κίνημα «Occupy» ξεκίνησε ως διαμαρτυρία κατά του υπέρμετρου ρόλου του πλούτου στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία (πραγματικά κατά των *Ενωμένων Πολιτών*), αλλά επεκτάθηκε στη διαμαρτυρία ενάντια στην κατάφορη κοινωνικο-οικονομική ανισότητα και τις πολιτικές εντολές που εκτελούνται από και για τις τράπεζες. Επιπλέον, το κίνημα «Occupy» και τα ξαδέρφια του σε όλο τον κόσμο προσπάθησαν να καλλιεργήσουν μια λαϊκή βούληση από τα κάτω, αψηφώντας το νε-

οφιλελεύθερο πρόταγμα για διάλυση του δήμου. Οι συνεχιζόμενες απεργίες στα πανεπιστήμια, από τη Χιλή μέχρι τη Νότια Αφρική και από την Ολλανδία μέχρι το Μόντρεαλ, αφορούν τις διαμαρτυρίες για την ιδιωτικοποιημένη ανώτατη εκπαίδευση και την υπαγωγή της ιδιότητας του πολίτη σε αυτο-επένδυση και υπερ-χρεωμένο ανθρώπινο κεφάλαιο. Ο ΣΥΡΙΖΑ, το Ποδέμος και το Σιν Φέιν έχουν οργανωθεί γύρω από την εναντίωση στην εκχώρηση της λαϊκής κυριαρχίας στον νεοφιλελευθερισμό και της λαϊκής κοινωνικής πρόνοιας στις χρηματοπιστωτικές αγορές. Στην ξαφνική άνοδο του Τζέρεμι Κόρμπιν στο Ηνωμένο Βασίλειο και του Μπέρνι Σάντερς στις ΗΠΑ, εντοπίζει κανείς έναν ξεσηκωμό εναντίον της πλουτοκρατίας, της επιχειρηματικής δημοκρατίας, της εξουσίας των τραπεζών και της κατάρρευσης των δημόσιων παροχών. Η «ροζ παλίρροια» στη Βραζιλία και στην Αργεντινή, που τώρα βρίσκεται στη δεύτερη δεκαετία της, είναι μια πολυμορφία πολιτικών κινημάτων, τα οποία ο Χουάν Πάμπλο Φερέρο χαρακτηρίζει ως την εξέγερση «της δημοκρατίας εναντίον του νεοφιλελευθερισμού».

Οι συνδυασμένες κραυγές αυτών και άλλων κινημάτων μάς υπενθυμίζει ότι, παρά τη σκοτεινή εικόνα που μόλις παρουσίασα μέσα από τις δέκα διαφορετικές επιθέσεις εναντίον της δημοκρατίας, ο νεοφιλελεύθερος σφετερισμός των δημοκρατικών παθών και αρχών απέχει πολύ από το να είναι ολοκληρωτικός. Εάν αυτά τα κινήματα δεν φτάνουν πάντα στην καρδιά της ορθολογικότητας που ροκανίζει τους θεσμούς, τις πρακτικές και τις ψυχές μας, αυτό δεν είναι παρά μια έκκληση για την εμβάθυνση του διανοητικού και πολιτικού μας έργου. Δεν είναι ώρα να εγκαταλείψουμε το όραμα της αυτοδιακυβέρνησης. Ως αυταξία, το όραμα αυτό είναι επίσης η μόνη μας ελπίδα για να επιστρέψει ο κόσμος από το χείλος του γκρεμού και να διεκδικήσουμε ξανά τις πιο θαυμαστές δυνατότητες του να είμαστε άνθρωποι.

